

HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMİLİĞİNE FARKLI BİR YAKLAŞIM

A Different Approach to the Prophet Muhammad's Illiteracy

İhsan ARSLAN*

ÖZ: Bu çalışmada Hz. Peygamber'in ümmiliği metodolojik bakış açısıyla işlenmiş, referans kaynağı olarak Temel İslâm Bilimleri alanındaki eserler kullanılmıştır. Yapılan incelemede Rasûlullah'a nispet edilen ümmilik kavramının okuma-yazma bilmeme anlamında değil, bir yere mensubiyet şeklinde kullanıldığı vurgulanmıştır. Kur'an'da, Allah Rasûlünün okur-yazar özelliğine değinmediği, Ankabût süresinin 48. ve Şûrâ süresinin 52. âyetlerinde ise, onun dinî konularda herhangi bir eğitim süzgecinden geçmediği üzerinde durulmuştur. Bu sebeple Allah Rasûlünün ümmî oluşu, onun Arap toplumuna veya Ümmü'l-Kurâ'ya mensubiyeti şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Aile bireylerinin, yakın arkadaşlarının okuma-yazma bilmesi, ticarî faaliyetlerin merkezinde bulunması ve kaynaklara yansıyan rivayetlerden hareketle onun okuma-yazma bildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, okuma-yazma, ümmî, ortam, vahiy.

ABSTRACT: In this study the Prophet Muhammad's illiteracy was processed with a methodological point of view specific to historical studies and works on Basic Islamic Sciences were used as a reference source. In the study, it was emphasized that concept of illiteracy credited to the Messenger of Allah is used for affiliation to somewhere rather than illiteracy. In the Qur'an, the Messenger of Allah's literacy is not mentioned, and it is also emphasized that he does not receive any education in religious matters in the 52nd verse of Surah Al-'Ankabut and 48th verse of and Surah Ash-Shuraa. For this reason, Prophet Muhammad's illiteracy should be understood as his affiliation to the Arab society or Umm al-Qura. It has been concluded that he knew how to read and write because his family members and close friends also knew, he was at the center of commercial activities and what narrations told in the sources.

Key Words: Prophet Muhammad, literacy, illiteracy, environment, revelation.

GİRİŞ

الأمي kelimesi sözlükte أم (Bir şeyi kast etmek, birini öne geçirmek, bir topluluğa önder olmak) fiilinden gelen أم kelimesinin ism-i mensubudur. أم kelimesi ise "Anne", bir şeyin aslı anlamındadır. أمي kelimesinin sözlük anlamı ise, bir asla bağlı olan, okuma-yazma bil-

* Doç.Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Öğretim Üyesi.

e posta: ihsan.arslan@erdogan.edu.tr

Hakemli Araştırma Makalesi Peer-reviewed Research Article		
Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
28.01.2019	12.03.2019	30.06.2018

meyen anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimenin çoğulu ise أُمَمٌ dır.¹ Ayrıca أُمِّي kelimesi, anasından doğduğu gibi kalan Arap ümmetine veya Ümmü'l-Kurâ'ya (Mekke'ye) mensup olan,² toplumunun yaratılışı üzere olan, Arap milletinin özelliklerini taşıyan, fitratı ve yaratılışı gereği kitabı bilmeyen, gaflet ve cehalet içerisinde bulunan, bilgisi az olan ve herhangi bir kitaba inanmayan Araplar için kullanılan genel bir ifadedir. Ümmilik, âdetleri olduğu için yazmayan ve yazmasını da öğrenmeyen bir topluma DA nispet edilmiştir.³ Genel olarak Arap toplumu okumayı ve yazmayı bilmeyen bir yapıya sahipti. Allah, elçisini okuma ve yazma bilmeyen bir topluma göndermiştir.⁴ Bu sebeple Hz. Peygamber: “Biz, yazmayı ve hesap yapmayı bilmeyen bir toplumuz” ve: “Ben, ümmî bir topluma gönderildim” diyerek bu özelliğe vurgu yapmaktadır.⁵ O halde terim olarak ümmî kelimesi; örf ve âdetleri gereği okuma-yazma bilmeyen bir topluma mensup olan, anasından doğduğu gibi kalan, kitabı (vahyi) bilmeyen, gaflet ve cehalet içerisinde bulunan kişiyi ifade etmektedir. Bu sebeple ümmilik, Arap toplumunun en önemli özelliğidir. Hz. Peygamber de böyle bir toplumun üyesidir. Bu durum, onun okuma-yazma bilmediği anlamına gelmemektedir.

Ümmî kelimesi Kurân-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir. Bu kullanımlardan ikisi tekil; dördü ise çoğul şeklindedir. Tekil şeklindeki kullanımlar, A'râf sûresinde şu şekilde geçmektedir: “Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o **ümmî**

¹ Râğıb el-İsfehâni, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kurân* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 85-87; Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mukerram b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), XII, 22-34; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Firûzabâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhit* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 1391-1392; Ziya Şen, “Kur'an'da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmiliği”, *İslâmî İlimler Dergisi*, sayı 2 (2006): 203-204; Mertoğlu, Mehmet Suat, “Ümmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 309-310; Emine Demil, “Ümmî Kavramı ve Hz. Muhammed'in (S.A.V) Ümmiliği”, *İlhiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 7 (2017): 92-96.

² Râğıb el-İsfehâni, *Müfredât*, 85; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 34; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), IV, 2297.

³ Râğıb el-İsfehâni, *Müfredât*, 85-87; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 22-34; Firûzabâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, 1391-1392.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 34.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 34.

peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁶ “(Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygambereyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o **ümmî peygambere** iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”⁷ Bu iki âyette geçen “Ümmî” kelimesiyle kastedilen Hz. Peygamber'dir.

Ümmî kelimesinin diğer kullanımları ise şu şekildedir: “Bunların bir de **ümmî** takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.”⁸ Bu âyette çoğul olarak kullanılan ümmî kelimesi, Allah'ın hayatları hakkında bilgi verdiği ve Rasûlullah'ın ashâbının imanlarından ümidini kestiği Yahudiler, okuma-yazma bilmeyen Yahudiler, Allah'ın gönderdiği elçileri ve indirdiği kitabı tasdik etmeyenler,⁹ okuma-yazma bilmeyen münafıklar ve Yahudiler, okuma-yazma bilmeyen Ehl-i kitap, işledikleri günahlardan dolayı kitapları kaldırılanlar veya mecûsilerdir.¹⁰ Diğer kitaplar hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları halde Tevrat'ı mütalaa eden ve onu incelemeye çalışanlardır.¹¹ Câbirî'ye göre âyette geçen ümmî kelimesi, Yahudiliği benimsemiş olan, fakat Tevrat'ı bilmeyen ve kendi uydurdukları şeyleri Tevrat diye öne süren bazı Araplardır.¹² Bu sebeple âyette geçen “Ümmîler” kelimesini bütün tefsirciler, “Okuma-yazma bilmeyen Yahudiler” olarak anlama eğilimindedirler. Oysa Kur'an ve hadislerde geçen

⁶ A'râf: 7/157.

⁷ A'râf: 7/158.

⁸ Bakara: 2/78.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010), I, 560-561.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010), I, 430.

¹¹ Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), I, 158.

¹² Muhammed Âbid el-Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, çev. Muhammed Çoşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 91-92.

“Ümmî”, “Ümmîler”, “Ümmî ümmet” gibi ifadelerin hiçbirisi okuma-yazma bilmeme anlamında değildir.¹³ Çünkü Taberî, Dahhâk'ın, İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayette bulunduğunu rivayet etmektedir: “Ümmîler, Allah'ın gönderdiği hiçbir elçiye ve kitaba inanmayıp kendi kutsal kitaplarını kendi elleriyle yazan ve sözlerine kanacak kimi zavallılara “Bu kitap Allah'tan gelmiştir”¹⁴ diyenlerdir. Kur'ân onların, kitaplarını elleriyle yazdıklarını haber vermiş¹⁵ ve Allah'ın kitaplarını ve elçilerini inkâr ettikleri için onları “Ümmîler” diye adlandırmıştır.”¹⁶ rivayet bunu doğrulamaktadır.¹⁷

“Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: “Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim.” Kendilerine kitap verilenlere ve **ümmîlere** de ki: “Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?” Eğer İslâm'a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah, kullarını hakkıyla görendir.”¹⁸ Burada kullanılan “Ümmîler” kelimesiyle kendilerine kitap verilmeyen müşrik Araplar kastedilmektedir.¹⁹

“Kitap ehlinde öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, “**Ümmîlere** karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur” demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.”²⁰ Bu âyette geçen “Ümmîler” kelimesiyle Müslüman Araplar kastedilmektedir. Çünkü Yahudiler cahiliye döneminde bazı müşriklerle alış-veriş yapıyorlardı. Bu müşrikler İslâm'a girince Yahudiler onlara olan borçlarını ödeyerek: “Sizlere karşı herhangi bir borcumuz bulunmamaktadır. Sizler eski dininizi değiştirip Müslüman olduğu-

¹³ Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, 92.

¹⁴ Nisâ: 3/78.

¹⁵ Âl-i İmrân: 3/78.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 561.

¹⁷ Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, 92.

¹⁸ Âl-i İmrân: 3/20.

¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 147; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 341; Kurtubî, *el-Câmî*, II, 418.

²⁰ Âl-i İmrân: 3/75.

nuzdan dolayı sizlerle bizim aramızda herhangi bir bağ kalmamıştır”²¹ diyerek Müslümanlardan ilişkilerini kesmişlerdir.

“O, **ümmîlere**, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”²² Bu âyette “Ümmîler” kelimesiyle Araplar kastedilmektedir.²³

Yukarıdaki âyetlerde çoğul olarak kullanılan “Ümmîler” kelimesiyle okuma-yazma bilmeyenler değil, kendilerine kitap verilmeyen Araplar, Ehl-i kitap ve Müslüman Araplar kastedilmektedir. Bunlar arasındaki temel fark; vahiy kaynaklı bir kitaba sahip olup olmamalarıdır.

Hz. Peygamber: “Biz, okumayı ve hesap yapmayı bilmeyen ümmî bir ümmetiz”²⁴ diyerek yaşadığı toplumun özelliğine vurgu yapmaktadır. Câbirî bu cümlelerin iki şekilde yorumlanabileceğini şu şekilde belirtmektedir:

1- Birinci yoruma göre, burada “hesap kitap bilmeyiz” ifadesi, ümmî olmanın bir özelliği olarak düşünülebilir. O zaman cümle şu anlama gelebilir: “Biz, hesap kitap bilmeyen türden bir ümmî bir ümmetiz.”

2- İkinci yoruma göre ise, “hesap kitap bilmeyiz” ifadesi, ümmî olmanın açıklayıcısıdır. Buna göre, “hesap kitap bilmeyiz” kaydı, ümmî ümmet olmanın ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Dikkat edilirse her iki durumda da “Ümmîlik” kelimesinin hesap ve kitap bilmeme anlamına gelmesi imkânsızdır. Çünkü kelimeye bu anlam verildiği takdirde hadisin anlamı şöyle olacaktır: “Biz hesap kitap bilmeyen bir ümmetiz. Hesap kitap bilmeyiz.” Görüldüğü gibi burada anlamsız bir tekrar ortaya çıkmaktadır. Böylece, “ümmîlik” ile “hesap

²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 279-281; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 367; Kurtubî, *el-Câmî*, II, 483.

²² Cum'a: 62/2.

²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 800; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 517; Kurtubî, *el-Câmî*, IX, 337.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), II, 43; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul Çağrı Yayınları, 1992), Savm, 13; Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Sıyâm, 15.

kitap bilmeme"nin birbirinden farklı şeyler olduğu açıkça anlaşılmiş olmaktadır.²⁵

Kur'ân'da tekil olarak kullanılan "ümmî" kelimesiyle Hz. Peygamber, çoğul olarak kullanılan "ümmiyyûn" kelimesiyle de Müslüman Araplar, müşrik Araplar ve Ehl-i kitap kastedilmektedir. Konumuzla ilgili olan A'râf sûresinin 157 ve 158. âyetlerinde Hz. Peygamber'in sıfatı olarak kullanılan ümmî kelimesinin nasıl anlaşılması gerektiğidir. Rasûlüllah'ın sıfatı olarak belirtilen bu kelime genelde "okuma-yazma bilmeyen" anlamında anlaşıldığı için onun okuma-yazma bilmediğine vurgu şeklinde anlaşılmuştur. Ancak "ümmî" kelimesinin ism-i mensup olduğu üzerinde durulmadığı için "okuma-yazma bilmeme" anlamı ön plana çıkmıştır. Gramatik açıdan Allah Rasûlü'nün sıfatı olan kelime, onun ait olduğu toplumu göstermektedir. Yani âyette onun Mekkeli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu çalışma, Hz. Peygamber'in sıfatı olan "ümmî" olma durumunun, okuma-yazma bilmeme anlamında olmadığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

A- Hz. Peygamber'in Okuma-Yazma Bilmediğini Savunanların Görüşleri

1- "Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o **ümmî peygambere** uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."²⁶ "(Ey Muhammed!) De ki: "Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o **ümmî peygambere** iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."²⁷

²⁵ Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, 93.

²⁶ A'râf: 7/157.

²⁷ A'râf: 7/158.

2- “*Sen şu Kur’an’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.*”²⁸

3- Rasûlüllah Hirâ mağarasındayken melek gelerek: “*Oku/Söyle*” dedi. Hz. Peygamber: “*Ne okuyayım/Ne söyleyeyim*” deyince melek, onu takatten kesilinceye kadar sıktı ve tekrar: “*Oku/Söyle*” dedi. Rasûlüllah: “*Ne okuyayım/Ne söyleyeyim*” dedi. Melek yine onu takatten kesilinceye kadar sıktı ve tekrar: “*Oku/Söyle*” dedi. Allah Rasûlü: “*Ne okuyayım/Ne söyleyeyim*” dedi. Bunun üzerine melek: “*Yaradan Rabbinin adıyla oku*” dedi ve Alak sûresinin ilk beş âyetini okudu.²⁹

4- Hz. Peygamber’in okuma-yazma bilmediği hem ashâb hem de müşrikler tarafından bilinen bir gerçektir. Sahâbiler, Rasûlüllah’ın bütün hayatını en ince ayrıntılarına kadar hatta eşleriyle özel ilişkileri varıncaya kadar kayıt altına almışlar, vakıf oldukları her şeyi rivayet etmişlerdir. Ama bu rivayetler içerisinde onun okur-yazar olduğuna dair hiç bir kayıt yoktur. Diğer taraftan Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde Mekke fazla geniş olmayan bir çevreye sahipti. Mekkeliler onun her anını biliyorlardı. O, herhangi bir okula gitmemiş. Mekke’de sayısı zaten pek az olan okur-yazarlarla oturup kalkmamış, onlardan bir şeyler öğrenmemiş, ticarî seferlerinde uzun süre bir yerde konaklamamıştır. Şayet o, bu şekillerden biriyle okuma-yazma öğrenseydi, nübüvvetini inkâr için bin bir sebep arayan ve yoktan iftiralar uyduran müşrikler bir mesned bulmuş, bir fırsat yakalamış olurlar, itirazlarını ayyuka çıkarır ve gönüllere şüpheler sokarlardı. Onlar, Rasûlüllah’ın okur-yazar olmadığını kesinlikle bildikleri için böyle bir şey meydana gelmemiştir.³⁰

5- Hz. Peygamber gündüz, gece, yalnız, namazda ve hatta uykuda gibi çeşitli zaman ve durumlarda vahye muhatap olurdu. Bu

²⁸ Ankebût: 29/48.

²⁹ Buhârî, Bed’ü’l-Vahy, 1; Müslim, İmân, 252.

³⁰ Abdu’s-Sabûr Şâhin, “*Hz. Muhammed Okumayı ve Yazmayı Biliyor muydu?*”, çev. Tayyar Altıkulaç, *Diyanet İlmî Dergi* 12, sayı 4 (1973): 199; Muhammed Rıza, *Muhammed* (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 2003), 70; Ahmet Önkâl, “*Hz. Peygamber’in Ümmiliği*”, *Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 2 (1986): 251; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Komisyon (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1996), III, 200-204.

durumlarda onun yanında vahiy kâtipleri bulunmayabiliyordu. O, yanında kâtip yokken vahiy geldiği esnada okuma-yazma bilseydi, gelen vahiyleri kendisi yazabilirdi. Ancak vahyin bu şekilde yazıya geçirildiğine dair herhangi bir mevsuk, zayıf hatta merdûd tek bir rivayet bile yoktur. Allah Rasûlü gelen vahiyleri zaptetmek için çok çok mücadele ettiği için Allah, onu bu konuda sakinleştirmek için âyetler göndermiştir.³¹ Şayet o, okuma-yazma bilseydi, kâtipleri yokken bu vahiyleri yazar ve sıkıntıya düşmezdi.³²

6- Bedir Savaşı'nda yakınlarını kaybeden Mekkeliler, Mekk'e'nin lideri konumunda olan Ebû Süfyân'a gelerek Müslümanlardan kurtarılan kervandan elde edilen kârın, Hz. Peygamber'den ve Müslümanlardan intikam almak için asker toplanmasında harcanmasını teklif ettiler. Bu teklifi Ebû Süfyân yerinde bularak asker toplamak için komşu ve çevre kabilelere görevliler gönderdi. Yapılan propaganda çalışmaları neticesinde üç bin kişiden müteşekkil olan bir ordu hazırlayarak Medine'ye doğru hareket ettiler. Bunun üzerine Abbâs b. Abdilmüttalib Kureyş'in savaş hazırlıklarını, asker, hayvan sayısını ve silah durumunu bir mektupla bildirmek amacıyla Benû Gıfâr'dan olan bir kişiyi üç gün içinde Medine'ye gitmesi karşılığında ücretli olarak tuttu. Bu şahıs Kubâ'da Hz. Peygamber'i bularak mektubu kendisine verdi. Rasûlüllah mektubu Übey b. Ka'b'a okutarak içindekilere muttali oldu ve bunu hiç kimseye söylememesini belirtti.³³ Hz. Peygamber okuma-yazma bilseydi, böyle önemli bir mektubu kendisi okur ve haberin gizli tutulmasını başka birisinden istemezdi.³⁴

7- Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh isimli bir vahiy kâtibi vardı. Bu şahıs, vahyin önemini anlamamış olacak ki, bazı âyetleri değiştirerek yazıyordu. Örneğin Rasûlüllah ona: "غفورا رحيمًا" yazmasını söylediği halde o: "عليما حكيما" şeklinde yazıyordu. Allah Rasûlü ona: "سميعًا" yazmasını söylediler o da: "سميعًا بصيرا" şeklinde yazdı. Yine Hz. Peygamber ona: "عليما حكيما" yazmasını söylediler o da:

³¹ Kıyâme: 75/16-19; A'lâ: 87/6.

³² Şâhin, "Hz. Muhammed Okumayı ve Yazmayı Biliyor muydu?", 199; Rızâ, *Muhammed*, 71; Önkal, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği", 252.

³³ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), II, 28; Rızâ, *Muhammed*, 71.

³⁴ Rızâ, *Muhammed*, 71.

“عليما حلِيمًا” şeklinde yazardı. Hz. Peygamber de her defasında ona doğrusunu yazmasını söylüyordu. Bu şahıs dinden dönüp Mekke’ye gittiğinde müşriklere: “*Muhammed’e istediğim şekilde yazıyordum*” diyerek vahyi değiştirdiğini belirtmeye çalışmıştır.³⁵

8- Hudeybiye Antlaşması’nın sağladığı barış ortamından dolayı Medine’ye çevre bölgelerden heyetler gelmeye başladı. Bu heyetler arasında Sakif heyeti de bulunmaktaydı. Sakif heyeti İslâm’a girdikten sonra Hz. Peygamber’den kendilerine bazı şartlar içeren resmi belge vermelerini istediler. Bunun üzerine Rasûlüllah onların isteğini yerine getirin ve sonra da yazdıklarınızı bana getiriniz, dedi. Resmi belge yazılırken Sakif heyeti, içkinin ve zinanın kendilerine helal olmasını istedi. Ancak Ali b. Ebî Tâlib onların bu isteğini yerine getirmedi. Onlar da Hâlid b. Saîd’den yardım istediler. Hz. Ali, Saîd’e: “*Yazacağın şeyin ne olduğunu biliyor musun?*” diye sordu. Hâlid: “*İlk önce Rasûlüllah’ın ve onların dediklerini yazacağım*” diye cevap verdi. Yazılan resmi belge Allah Rasûlü’ne getirilince yanında bulunan kişiye “*Okumasını*” söyledi. Kârî, ribanın yazılı olduğu yeri okuyunca Hz. Peygamber: “*ضع يدي عليها*” “*Elimi o cümlelerin üzerine koy*” dedi. Görevli, Rasûlüllah’ın elini ribanın yazılı olduğu cümlelerin üzerine koyunca o: “*Ey İman edenler! Allah’tan korkun ve gerçekten iman etmiş kişilerseniz, faizden geriye kalanı bırakın.*”³⁶ âyetini okuyarak o kısmı metinden çıkardı. Görevli zinanın yazılı olduğu cümleyi okuyunca Hz. Peygamber ribaya karşı takındığı tavrın aynısını gösterdi ve: “*Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.*”³⁷ âyetini okuyarak bu kısmı metinden çıkardı. Eğer Rasûlüllah okuma-yazma bilseydi, “*elimi bu cümlelerin üzerine koyun*” diyerek başkasının göstermesine gereksinim duymadan resmi belgede belirtilen ilgili kısımları kendisi silerdi.³⁸

9- Hz. Peygamber 628 yılında bir grup Müslüman ile birlikte Kabe’yi tavaf etmek amacıyla Medine’den Mekke’ye doğru yola çıktı. Kureyş’in, Müslümanların bu düşüncesini yerine getirmelerine engel olacağını öğrenen Allah Rasûlü Hudeybiye denilen yerde konaklama-

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 121, 245.

³⁶ Bakara: 2/278.

³⁷ İsrâ: 17/32.

³⁸ Rızâ, *Muhammed*, 71.

yı uygun gördü. İki taraf arasında elçilerin müzakeresinden sonra anlaşmaya varıldı. Hz. Peygamber, anlaşmanın başına “*Bismillahir-rahmanirrahîm*” yazılmasını emretti. Kureyş’in delegesi olan Süheyl b. Amr: “*Biz Rahman ve Rahîm’in ne anlama geldiğini bilmiyoruz*” diyerek buna itirazda bulundu ve anlaşmaya “*Bismikallahümme*” cümlesiyle başlanılmasını istedi. Onun isteği doğrultusunda cümle değiştirildi.³⁹ Daha sonra Allah Rasûlü, kâtibi Ali b. Ebî Tâlib’e: “*Bu Allah’ın Rasûlü Muhammed ile Suheyl b. Amr arasında imzalanan sulh antlaşmasıdır*” cümlesini yazmasını istedi. Kureyş delegesi: “*Biz senin Allah’ın Rasûlü olduğunu bilmiş ve tasdik etmiş olsaydık, seni Kâbe’yi ziyaret etmekten men etmez ve seninle savaşmazdık*” diyerek buna da itirazda bulundu ve: “*Rasûlüllah*” kısmının kaldırılıp yerine “*Muhammed b. Abdullah*” yazılmasını talep etti. Bunun üzerine Rasûlüllah, Ali b. Ebî Tâlib’e “*Rasûlüllah*” lafzını silip “*Muhammed b. Abdullah*” yazmasını emretti. Ancak Ali b. Ebî Tâlib: “*Rasûlüllah lafzını asla silemeyeceğini*” söyledi. Ali b. Ebî Tâlib’in kararlılığını gören Rasûlüllah: “*ارني مكانها*” “*Onun yerini bana göster*” dedi. Ali b. Ebî Tâlib, Allah Rasûlü’ne yerini gösterince o, “*Rasûlüllah*” lafzını sildi ve “*Muhammed b. Abdullah*” ibaresini yazdı.⁴⁰ Eğer Rasûlüllah okuma-yazma bilseydi, Hz. Ali’ye “*Onun yerini bana göster*” demeye ihtiyaç duymadan ilgili kısmın yerini kendisi bulur ve gereken değişikliği yapardı.

B- Görüşlerin Değerlendirilmesi

1- A’râf sûresinin 157. ve 158. âyetlerinde kullanılan “*ümmî*” kelimesi, Hz. Peygamber’in sıfatı olarak kullanılmıştır. Burada ümmî kelimesinin kullanımını Arap toplumuna veya Ümmü’l-Kurâ’ya mensup anlamında alırsak,⁴¹ onlar “*Arap toplumuna veya Ümmü’l-Kurâ’ya mensup olan bir elçiye uyarlar*” şeklinde bir anlam vermek mümkündür. Eğer ümmî kelimesine okuma-yazma bilmeyen anlamı

³⁹ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye* (Kahire: Dâru İbn Kesîr, ts), III-IV, 317, Buhârî, Şurût, 15; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, II, 77.

⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Sîratü’n-Nebeviyye*, III-IV, 317, Buhârî, Meğâzî, 43, Sulh 6; Müslim, Cihâd, 92; Ebu’l- Fîdâ İsmail b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1994), IV, 169; Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir el-Kettânî, *et-Terâtübü’l-İdâriyye*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), I, 249-253.

⁴¹ Râğîb el-İsfehânî, *Müfredât*, 85; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 34; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2297.

verirsek,⁴² onlar “Okuma-yazma bilmeyen bir elçiye uyarlar” şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Ancak bu âyetlerde nebî ve rasûl kelimelerinin bir sıfatı olarak kullanılan “ümmî” kavramını, Hz. Peygamber’in okuma-yazma bilmediği anlamında değil, onun ait olduğu toplum şeklinde anlamak daha doğru olur. Yani burada onun, Mekke toplumuna mensup biri olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çünkü bu âyetlerde geçen “Onlar ümmî olan nebiye-rasûle itaat ederler”⁴³ ve “Ümmî olan nebiye-rasûle iman ediniz”⁴⁴ ifadelerinden okuma-yazma bilmeyen anlamını çıkarmak, âyetin bağlamına uygun düşmez. Onların tanıdıkları birine itaat ettikleri ve içlerinden olan birine iman ettikleri vurgulanmaktadır. O halde onlar Mekkelî olan birine itaat etmekte ve ona inanmaktadırlar.

2- Hz. Peygamber’in okuma yazma bilmediğini savunanların öne sürdüğü en güçlü delil; “Sen şu Kur’an’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle de yazmuyordun.”⁴⁵ âyetidir. Kur’an âyetlerinin bağlamı iki hususun birlikte dikkate alınmasıyla tespit edilir: 1- Ele alınan âyetin öncesinde ve sonrasında yer alan âyetlerden oluşan pasaj. 2- Âyetin nüzul şartları -yani içerisinde yer aldığı sûrenin nüzul sıralamasındaki yeri- diğer âyetlerle ilişkisi ve muhatap kitlelerinin açıklığa kavuşturulması. Bu iki hususa ilave olarak da “Kur’an’ın kimi âyetleri kimi âyetlerini açıklar” prensibi dikkate alınmalıdır.⁴⁶ Ankebût sûresinin konumuzla ilgili olan âyeti Mekke döneminde nâzil olmuştur.⁴⁷ Hz. Peygamber İslâm’ı tebliğ etmeye başladığı andan itibaren müşriklerin yoğun tepkisiyle karşılaşmış ve Kur’an-ı kendisinin yazdığı veya biri tarafından öğretildiği ithamına muhatap olmuştur. Bu sebeple hakikatin onların dediği gibi olmadığını ortaya koymak ve daha sonraki dönemlerde bu ve bunun gibi ithamlara mahal bırakmamak için ilgili âyeti ilahî uyarı niteliğinde bir cevap şeklinde değerlendirmek mümkündür. Mâtürîdî bu âyetin yorumunda şu düşüncelere yer vermektedir: “Sen vahiy gelmeden

⁴² Râğîb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 85-87; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 22-34; Firûzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhit*, 1391-1392.

⁴³ A’râf: 7/157.

⁴⁴ A’râf: 7/158.

⁴⁵ Ankebût: 29/48.

⁴⁶ Câbirî, *Kur’an’a Giriş*, 102.

⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 424; Kurtubî, *el-Câmî*, VII, 287.

önce herhangi bir kitap okumuyordun. Eğer okusaydın, onlar: “Kendilerine, senin önceki peygamberlerden veya hikmetli sözlerden haber verdiğini ve bu vahyi önceki kitaplardan veya hikmetli kitaplardan aldığını söylerlerdi.” Eğer sağ elinle de yazsaydın, onlar: “Senin, bunları oluşturup ortaya koyduğunu söylerlerdi.”⁴⁸ Yani Mâtürîdî, ilgili âyetin okuma ve yazmayla ilgili olmadığını, Hz. Peygamber'in vahiy almadan önce herhangi bir dinî içerikli eğitim süzgecinden geçmediğini belirtmektedir.

Âyete literal olarak bakıldığında Rasûlüllah'ın risâlet öncesi okumasının ve yazmasının olmadığını söylemek ihtimal dâhilindedir. Ancak buradaki okuma ve yazma konusunu, bir kişinin gerçek anlamda okuma ve yazma bilmediği şeklinde değerlendirmek uygun değildir. Burada vurgulanan asıl nokta; Hz. Peygamber'e yapılan ithamlara karşı verilen cevaptır. Çünkü Kur'an, inanmayanların, vahyin Hz. Peygamber tarafından yazıldığına dair söylemlerini belirtmektedir: “İnkâr edenler, “Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir” dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular.”⁴⁹ “Müşrikler şöyle dediler: Bu Kur'an, Muhammed'in birilerine yazdırıldığı ve ezberlemesi için de sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarından ibarettir.”⁵⁰ “Andolsun ki biz onların, “Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz.”⁵¹ Bu âyetlerde Hz. Peygamber'e yöneltilen ithamlar açık bir şekilde görülmektedir. Ankebût sûresinin⁵² 48. âyeti ise bu ithamları ortadan kaldırmaktadır. O halde Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmemesi; riâlet öncesi vahiy konusunda ve dini konularda herhangi bir eğitim sürecinden geçmediği anlamındadır. Ayrıca onun insanlara tebliğ ettiği öğretiler, Allah tarafından kendisine bildirilen şeylerdir. Yani Allah Rasûlü, vahyi herhangi bir insandan değil, ilahî kanaldan almıştır. Diğer ta-

⁴⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, IV, 23.

⁴⁹ Furkân: 25/4.

⁵⁰ Furkân: 25/5.

⁵¹ Nahl: 16/103.

⁵² Ankebût sûresi hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Yılmaz, *İbadete Karşı Toplumsal Tavrılar Ankebût Sûresi Örneği* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 37-141.

raftan Rasûlüllah, Yahudi ve Hristiyan bilginler gibi daha önceki ilahî kitaplar hakkında derin bir bilgiye sahip değildir. O, Mekke toplumunda da herhangi bir dini eğitim de almamıştır. Eğer o, bu yönde bir eğitim almış olsaydı, insanlar tarafından mutlaka bilinirdi. “*İn-sanlar (vahiy hakkında) şüpheye düşerlerdi*”⁵³ âyeti bunun en güzel delilidir. Ayrıca “*Sen bundan önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin*”⁵⁴ ve “*Sen bu kitabın sana verileceğini ummuyordun*”⁵⁵ âyetleri de Hz. Peygamber’in risâletten önce herhangi bir dini eğitim sürecinden geçmediğini göstermektedir. O halde vahyin kaynağı Hz. Peygamber değil, Allah’tır.

3- İlk vahiy esnasında Hz. Peygamber’in Cebrâil ile karşılaşması ve ikisi arasında geçen diyalogdan hareketle onun okuma-yazma bilmediğini söylemek uygun değildir. Çünkü konu Hz. Peygamber’in okuma ve yazma bilgisini ölçmek değildir. Rasûlüllah’ın Cebrâil’in *يا محمد اقرأ* emrine *ما انا بقارئ* şeklinde verdiği cevap⁵⁶ onun okuma bilmediğini göstermektedir. Ancak bu okumayı olumsuzlama şekli; vahiy konusundadır. Yani Allah Rasûlü’nün vahiy almaya başlamadan önce dinî konularda eğitim almadığı için “*Ben okuma bilmem*” şeklinde cevap vermesi mümkündür. İlk vahiy esnasında Hz. Peygamber’in Cebrâil ile arasında geçen konuşmayı anlatan Taberî, Rasûlüllah’ın *يا محمد اقرأ* emrine *ما أقرأ؟* (Ne okuyayım?/Neyi okuyayım?) şeklinde soruyla cevap vermesi,⁵⁷ onun daha önce okuma ve yazma bildiğini göstermektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber’in Cebrâil’in emrine verdiği cevap iki farklı şekilde belirtilmektedir. Bu sebeple Rasûlüllah’ın ilk defa yaşadığı vahiy tecrübesi esnasında Cebrâil ile arasında geçen karşılıklı konuşma, onun okuma ve yazma bilmediğini ortaya koymaz.

⁵³ Ankebût: 29/48; Bkz. Seyyid Ebu’l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kurân*, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, IV, 262-265; Seyyid Ebu’l-Alâ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992), I, 94-102.

⁵⁴ Şûrâ: 42/52.

⁵⁵ Kasas: 28/86.

⁵⁶ Buhârî, *Bedü’l-Vahy*, 1, Müslim, *İmân*, 252.

⁵⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), I, 531-532.

4- Hz. Peygamber, amcası Abbâs b. Abdilmüttalib Kureyş'in savaş hazırlıklarını, asker, hayvan sayısını ve silah durumunu bir mektupla bildirmek amacıyla Benû Gıfâr'dan olan şahısla göndermiş olduğu mektubu, Ubey b. Ka'b'a okutarak muhtevasını öğrenmesi, okuma bilmediğine bir delil teşkil etmez. Çünkü devlet başkanları veya idareciler kendilerine gelen mektuplar (devletin, vatanın ve milletin güvenliği ile ilgili konularda) ne kadar önemli olursa olsun, güvendikleri kişilere okutmalarında bir sakınca görmezler. Bu durum, onların okuma ve yazma bilmediklerini göstermez. Rasûlüllah da bir devlet başkanı ve idareci olduğundan gelen mektubu o esnada en çok güvendiği kişi olan Ubey b. Ka'b'a okutmuştur. Bu açıdan bu rivayet Allah Rasûlü'nün okuma ve yazma bilmediğini ortaya koymaktan uzaktır.

5- Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında yer alan Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'in Rasûlüllah'ın okuma ve yazma bilmediğinden istifade ederek vahye müdahalede bulunması/kendisine söylenenleri bilerek yanlış yazması, vahyin güvenilirliğini zedelemektedir. Rasûlüllah'ın okuma ve yazma bilmediğini kanıtlamak amacıyla böyle bir rivayete sarılmak, doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü Allah Rasûlü okuma ve yazma bilmese bile, vahyin yanlış yazılmasına bir şekilde engel olurdu. Hatta bu rivayeti geçersiz kılacak başka bir rivayetten bahsedilmektedir. Aynı şahsın bu tarzdaki yaklaşımlarına Hz. Peygamber'in müdahale ettiği ve doğrusunu yazması konusunda onu uyardığı belirtilmektedir.⁵⁸

6- Medine'ye gelen Sakîf heyeti, Hz. Peygamber'den İslâm'ın yasakladığı zina, içki ve riba gibi bazı yasakların kendilerine uygulanmamasını talep etmiş ve bunların resmi belgeye yazılmasını talep etmişlerdir. Bu yazılı belgede yer alan ribanın serbest olacağı kısmı okununca Hz. Peygamber'in "ضع يدي عليها" "*Elimi o cümlelerin üzerine koy*" demesi, onun mutlak anlamda okuma ve yazma bilmediğine delil teşkil etmez. Çünkü bizler de böyle durumlarda "*O yazıyı bana gösterir misin?*" veya "*Elimi o yazının üzerine koyabilir misin?*" diye talepte bulunabiliriz. Böyle bir istek, okuma ve yazma bilinmediğini göstermez.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 121, 245.

7- Hz. Peygamber'in gelen vahiyleri zihninde tutabilmek için kendisini zorlaması ve onları vahiy kâtiplerine yazdırması, onun üstlendiği sorumluluk konusundaki titizliğini ve işini sağlam yaptığını göstermektedir. Bu sebeple onun bu şekilde davranması, okuma ve yazma bilmediğiyle ilgili değildir.

8- Gerek Mekke döneminde gerekse de Medine döneminde Hz. Peygamber'in etrafında bulunan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi sahâbiler okuma ve yazma biliyordu. Gelen vahiylerin yazıya geçirilmesi bunun en güzel örneğidir. Hz. Ömer'in Müslüman olması esnasında, kız kardeşi Fâtıma ve eniştesi Saîd b. Zeyd'in okudukları Tâhâ sûresinin yazılı olduğu sahifeyi okuması,⁵⁹ bir gün Hz. Ömer'in elinde kâğıt parçaları gören Hz. Peygamber: "Onlar nedir?" diye sorunca Hz. Ömer: "Tevrat'ın bir bölümü" şeklinde cevap vermesi,⁶⁰ onun okuma ve yazmasının olduğunu göstermektedir. Abdülmuttalib b. Hâşim'in okur-yazar olduğu belirtilmektedir.⁶¹ Ayrıca Abdülmuttalib, on çocuğu olursa, birisini kurban edeceğine dair adağını yerine getirmek için oğullarına: "Her biriniz birer çubuk alın ve üzerine isimlerinizi yazıp bana getiriniz" ifadesi, Hz. Peygamber'in amcalarının da okuma ve yazma bildiğini göstermektedir.⁶² Bunlardan daha önemlisi Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce gerek Mekke'de gerekse de Suriye-Şam, Bahreyn-Umman, Habeşistan ve Yemen gibi ülkelerde ticarî faaliyetlerde bulunması,⁶³ onun okuma ve yazmadan uzak olmadığını göstermektedir.

9- Hudeybiye Antlaşmasında: "Bu Allah'ın Rasûlu Muhammed ile Suheyl b. Amr arasında imzalanan sulh antlaşmasıdır" cümlesinde yer alan "Allah'ın Rasûlu" ifadesine itiraz edilince Hz. Peygamber'in onun: "Muhammed b. Abdullah" şeklinde değiştirilmesi emrine Hz. Ali'nin karşı çıkması üzerine onun: "ارني مكانها" "Onun yerini bana gös-

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I-II, 342-346.

⁶⁰ Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), I, 95.

⁶¹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., s. 7-8.

⁶² Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Kitâbü'l-Meğâzi*, tah. Muhammed Hamidullah (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981), 10.

⁶³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), I, 48; Ahmet Turan Yüksel, "Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber", *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed-Özel Sayı- 2. Baskı (2003): 138-139.

ter” dedikten sonra: “ فأخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم الكتاب و ليس يحسن يكتب فكتب هذا ما ”⁶⁴ metni eline alarak Kureyş delegasyonunun istediği şekilde yazması, onun okuma ve yazma bildiğini göstermektedir.

C- Hz. Peygamber'in Okuma-Yazma Bildiğini Savunanların Görüşleri

1- Hz. Peygamber ve Kureyş delegasyonu arasında gerçekleşen müzakerelerden sonra Hudeybiye barış antlaşması konusunda uzlaşma sağlanınca maddeler üzerinde görüşülmeye geçildi. İlk madde üzerindeki sorun aşıldıktan sonra ikinci maddenin yazılması için Allah Rasûlü kâatibi Ali b. Ebî Tâlib'e: “*Bu Allah'ın Rasûlü Muhammed ile Suheyl b. Amr arasında imzalanan sulh antlaşmasıdır*” cümlesini yazmasını istedi. Kureyş delegesi: “*Biz senin Allah'ın Rasûlü olduğunu bilmiş ve tasdik etmiş olsaydık, seni Kâbe'yi ziyaret etmekten men etmez ve seninle savaşmazdık*” diyerek buna da itirazda bulundu ve: “*Rasûlüllah*” kısmının kaldırılıp yerine “*Muhammed b. Abdullah*” yazılmasını talep etti. Bunun üzerine Rasûlüllah, Ali b. Ebî Tâlib'e “*Rasûlüllah*” lafzını silip “*Muhammed b. Abdullah*” yazmasını emretti. Ancak Ali b. Ebî Tâlib: “*Rasûlüllah lafzını asla söylemeyeceğini*” söyleyince:

“ فأخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم الكتاب و ليس يحسن يكتب فكتب هذا ما قاضى محمد بن عبد الله ” Hz. Peygamber yazılı olan metni eline alarak tartışmalı kısmı sildi ve yazması çok iyi olmamasına rağmen iki taraf arasında sorun olan kısmı “*Muhammed b. Abdullah*” şeklinde değiştirerek ortaya çıkan problemi çözdü.⁶⁵

2- Hz. Peygamber, İsrâ gecesi cennetin kapısının üzerinde: “*Sadaka verenin mükâfatı on kat, karz-ı hasen verenin mükâfatı ise on sekiz kattır* ” şeklinde yazılı bir cümle görmüştür.⁶⁶ Yazılan bir şeyi okuyabilmek, yazmayı bilmenin bir parçasıdır. Bu durum, Rasûlüllah'ın okumayı ve yazmayı bildiğini göstermektedir.⁶⁷

⁶⁴ Buhârî, Meğâzî, 43.

⁶⁵ Buhârî, Meğâzî, 43.

⁶⁶ Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Sadakât, 19.

⁶⁷ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafeci, *Şerhu's-Şifâ* (Basım yeri ve tarihi yok), I, 117.

3- Kabilelerini temsilen Hz. Peygamber'in yanına gelen Akra' b. Hâbis ve Uyeyne b. Hısn, kendilerine bir mektup/resmi belge vermesini istediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü, Muâviye b. Ebî Süfyân'a istediklerini yazmasını söyledi. Ancak Uyeyne yazılan metni okuyamadığını belirtince Rasûlüllah yazılı belgeyi alarak içeriği hakkında onları bilgilendirmiştir.⁶⁸

4- Muâviye b. Ebi Süfyân yazı yazdığı bir esnada Hz. Peygamber: "*Ey Muâviye! Yazında rakş⁶⁹ yap*" dedi.⁷⁰ Hz. Peygamber, Araplar arasında kullanılan alfabe ve yazı tarzının geliştirilip mükemmelştirilmesi işi ile bizzat meşgul olmuştur. Benzer harf işaretlerinin birbirinden ayrılmasını sağlamak üzere noktalama ve öyle anlaşılıyor ki, birtakım özel işaretler kullanmak suretiyle en azından tenvin ihtiyacını karşılamak üzere "*harekeleme*" usulünü düşünüp bulmuştur.⁷¹

5- Hz. Peygamber: "*Biriniz besmeleyi yazdığı zaman "الرحمن" kelimesinde bulunan "م" ile "ن" arasını uzatsın.*" "*Besmeleyi yazdığın zaman "س" in dişlerini belli et.*" "*İhtiyaçlarının kolay bir şekilde görülebilmesi için Besmelede bulunan "س" i güzel yazınız.*" Ayrıca Rasûlüllah, Muâviye b. Ebî Süfyân'a: "*Ey Muâviye! Mürekkebi ayarla, kalemin ucunu düzgün kes, "ب" yi açığa çıkart, "س" in dişlerini belirt "م" in gözünü doldurma, "الرحمن" kelimesini uzatarak yaz ve "الرحيم" kelimesinin de yazılışına dikkat et*"⁷² tavsiyelerinde bulunarak yazı yazarken uyması gereken kuralları belirtmiştir.

6- Allah, Hz. Peygamber'e her konuya ait bilgi ve güç vermiştir. Onda hesap yapma, yazı yazma ve okuma, şiir söyleme, ensâb malûmatı vs. gibi konularda toplu bir şekilde müttekâmil bir kuvvet ve iktidar vardır. Ancak ondaki bütün bu güçler, nübüvvetle daha ulvî bir yöne yöneltilmiş ve o, bunlarla boşuna uğraşmamıştır. Bu,

⁶⁸ Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), VII, 504; Hafâcî, *Şerhu's-Şifâ*, I, 117.

⁶⁹ Rakş, her harfin uygun olan noktasını koymaktır. Celâlüddin Ebu'l-Fazl Abdurrahman es-Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1993), 280.

⁷⁰ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, 280.

⁷¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 761.

⁷² Ebu'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ* (Beirut: Dâru'l-Erkam, ts.), I, 313.

idrak edilmeli ve ona acizlik isnadı ile imkân dâhilinde olan her şeyden imtina ederek daha iyisine yönelmenin farklı farklı şeyler olduğu bilinmelidir.⁷³

7- Hz. Peygamber mükemmel bir şekilde okuma ve yazma biliyordu. Getirdiği ibadet şekillerinin birçoğunun İbrânî âyinlerinin aynısı olması, Kur'ân'da mevcut menkıbelerin büyük çoğunluğunun mukaddes kitaplarda bulunması, onun bunları önceden okuyarak kendine mâl ettiğine açıkça delalet ediyor. Ancak o, okuma ve yazma bildiğini muâsırlarından ve hatta birçok ashâbından bile maharetle saklamıştı.⁷⁴

D- Görüşlerin Değerlendirilmesi

1- Hz. Peygamber'in okuma ve yazma bildiğini gösteren en önemli delil; Hudeybiye Antlaşması'ndaki tavrıdır. Buhârî'nin açık ve net ifadelerine göre Rasûlüllah, eline aldığı sahifeye anlaşılır bir şekilde Kureyş delegasyonu Süheyl b. Amr'ın isteği doğrultusunda “*محمد بن عبد الله*” ifadesini yazmıştır. Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in iyi sevide olmasa da okuma-yazma bildiğini belirtmektedir.⁷⁵ Ayrıca, Muâviye b. Ebî Süfyân tarafından yazılan metni anlayamadıklarını söyleyen kabile reislerine metnin muhtevası hakkında onları tatmin edecek şekilde bilgilendirmesi, Muâviye b. Ebî Süfyân'a daha okunaklı ve anlaşılır bir şekilde yazmasını söylemesi, onun okuma ve yazma bildiğini gösteren tarihi delillerdir.

2- Hz. Peygamber'in, İsrâ gecesi cennetin kapısının üzerinde: “*Sadaka verenin mükâfatı on kat, karz-ı hasen verenin mükâfatı ise on sekiz kattır*” şeklinde yazılı bir cümle görmesi, onun okuma ve yazma bildiğine delil gösterilemez. Çünkü metafizik bir âlemde gerçekleştiği vurgulanan bir olayın, maddi bir özelliği olan dünya hayatıyla kıyaslanarak bir sonuca ulaşılması doğru olmaz. İki âlemin yapıları birbirinden farklıdır. Bu sebeple insanın mahiyetini bilmediği bir âlemde gördüklerini ve yaşadıklarını gerçek hayatla ilişkisini

⁷³ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve'Tebyîn* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2014), 609-610; Önkal, “Hz. Peygamber'in Ümmiliği”, 255.

⁷⁴ Leon Caetani, *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid Yalçın (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924), IX, 158-166.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 491.

kurmaya çalışarak bir kanaate ulaşması, ilmî ve akademik yaklaşımdan oldukça uzaktır.

3- Hz. Peygamber'e her konuda bilgi verildiğinin iddia edilmesi ve bu şekilde üstünlüğünün ortaya konulmaya çalışılması, onun şanının ve derecesinin yükseltme gayretinin bir sonucudur. Onda bir eksiklik olduğunu düşünerek böyle yaklaşımlar içerisinde bulunmanın ona bir üstünlük kazandırmayacağı muhakkaktır. Bu sebeple aşırılığa kaçarak onu gereksiz bir şekilde olduğundan fazla göstermeye çalışmanın kazanımlar noktasında hiçbir faydası yoktur.

4- Leon Ceatani'nin, Hz. Peygamber hakkındaki ithamlarını ve düşüncelerini kabul etmek mümkün değildir. Rasûlüllah'ın, Kur'an'da yer alan menkibelerin büyük bir çoğunluğunu diğer kutsal kitaplardan intihal ederek oluşturduğunu iddia etmek akıl, insaf ve ızan ölçülerine aykırı bir yaklaşım olduğu gibi, herhangi bir delilden ve akademik üsluptan da oldukça uzaktır. Ayrıca Allah Rasûlü'nün okuma ve yazma bildiğini muasırlarından ve en yakın arkadaşlarından gizlediğini iddia etmek, gerçeklerle örtüşmemektedir. Hz. Peygamber hem nübüvvet öncesi hem de sonrası Medine'ye hicret edinceye kadar Mekke'de yaşamıştır. Mekke'nin nüfus yapısı ve yakın akraba ilişkileri, böyle bir durumun gizlenemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca Rasûlüllah'ın hayatını en ince ayrıntılarına kadar belirten kaynaklar, onun bu özelliği hakkında bir cümle bile bahsetmezler. Hz. Peygamber'den bin üç yüz sene sonra yaşayan Leon Ceatani mi, bu bilgiye ulaştı? Hiçbir mesnede dayanmaksızın böyle bir yaklaşımda bulunmak, nefretin, kindarlığın, öfkenin ve düşmanlığın tezahürüdür. Bir insanın böyle bir bilgiyi uzun süre diğerlerinden saklaması mümkün değildir. Bu konuda kişi ne kadar uğraşırsa uğraşsın, hayatının belli bir döneminde bilerek veya bilmeyerek gizemli durumunu açığa vurabilir ve kurmaya çalıştığı sistem yerle yeksan olur. Diğer taraftan asabiyetin ve kabileciliğin yaygın olduğu Mekke toplumunda Hz. Peygamber'in kabilesi olan Hâşimoğullarının konumu, diğer kabilelere göre daha iyi seviyedeydi. Bu sebeple onun dinî bir eğitim süzgecinden geçerek kendisini geleceğe hazırlaması, akrabalarının gözünden kaçacak bir durum değildir. Tebliğ döneminde bile en azılı düşmanları onu, böyle bir konuyu gündeme getirerek propaganda faaliyetinde bulunmamışlardır. Bir bardak suda fırtınalar koparan muhalifler, insanların onun etrafında toplanmalarına mani olmak

için bu durumu fırsat bilirdi. Yaşanılan dönemde etkisi olmayan bir konuyu asırlar sonra gündeme taşımak ve çeşitli iftiralarla onun üzerinde temel inşa etmeye çalışmak, bilimsellikten ve inandırıcılıktan uzaktır.

Sonuç

أم fiilinin ism-i mensubu olan الأُمى kelimesi, bir şeyin aslı, okuma-yazma bilmeyen, anasından doğduğu gibi kalan ve Arap ümmetine veya Ümmü'l-Kurâ'ya (Mekke toplumuna) mensup olan kişi anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "ümmî" kelimesi altı yerde geçmektedir. A'râf sûresinin 157. ve 158. âyetlerinde Hz. Peygamber kastedilerek tekil olarak "ümmî-nebî-rasûl" şeklinde sıfat olarak geçmektedir. Bakara 78, Âl-i İmrân 20, 75 ve Cum'a 2. âyetlerde ise çoğul olarak kullanılan "ümmiyyûn" kelimesiyle de Müslüman Araplar, müşrik Araplar ve Ehl-i kitap kastedilmektedir. Özellikle konumuzla ilgili olan âyet A'râf sûresinde Hz. Peygamber'in sıfat olarak geçen "ümmî" kelimesi, okuma-yazma bilmeyen anlamında kullanıldığı için onun okuma-yazma bilmediği şeklinde yorumlanmıştır. Âyetin siyak ve sibakından böyle bir anlam çıkarmak doğru değildir. Kelime gramatik olarak sıfat özelliğinde olduğundan Hz. Peygamber'in mensup olduğu topluma işaret etmektedir. Yani onun Mekkeli olduğuna vurgu yapılmaktadır.

"Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun."⁷⁶ âyeti bağlamından koparılarak Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmediğinin en önemli delili olarak kabul edilmiştir. Bu âyetin konusu Rasûlullah'ın okur-yazar olup olmadığını belirtmek değildir. Amaç; vahyin Hz. Peygamber tarafından yazılmadığını ve onun bu konuda herhangi bir eğitim süzgecinden geçmediğini ortaya koyarak vahyin kaynağının Allah olduğunu tescil etmektir. Bu sebeple bu âyet, "İnkâr edenler, "Bu Kur'an, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir..."⁷⁷ "(Bu Kur'an başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam

⁷⁶ Ankebût: 29/48.

⁷⁷ Furkân: 29/4.

okunmaktadır, dediler.”⁷⁸ “Andolsun ki biz, onların, “Kur’ân’ı ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz.”⁷⁹ âyetlerinde Hz. Peygamber’e karşı müşrikler tarafından yöneltilen ithamlara bir cevap özelliği taşımaktadır.

Abdülmuttalib b. Hâşim’in, Hz. Peygamber’in amcalarının, yakın arkadaşlarından olan Hz. Ebû Bekir’in, Hz. Ömer’in, Hz. Osman’ın, Hz. Ali’nin ve vahiy kâtiplerinin okuma-yazma bilmesi, Mekke toplumunda okuma-yazma oranının sanıldığı kadar az olmadığını göstermektedir. Bunlardan daha da önemlisi, Rasûlüllah’ın nübüvvetten önce ticârî faaliyetlerde bulunması ve bu amaçla Suriye-Şam, Bahreyn-Umman, Habeşistan ve Yemen’e çeşitli zamanlarda seyahatlerde bulunması, onun okuma-yazma eyleminden uzak olmadığını göstermektedir. Ayrıca onun, Hudeybiye Antlaşması’nda “*Muhammed b. Abdullah*” ifadesini yazması, yazılı belgenin içeriği hakkında Uyeyne b. Hısn’a bilgi vermesi, Muâviye b. Ebî Süfyân’a okunaklı ve güzel yazmasını tavsiye etmesi, onun okuma ve yazma konusunda bilgisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple Allah Rasûlü’nün nübüvvetten önce okuma-yazma bilmediğini, nübüvvetten sonra kendini ifade edebilecek kadar okuma yazma biliyordu, şeklinde bir değerlendirmede bulunmak doğru değildir. O, risâletten önce en az Mekke toplumunda okuma-yazma bilen diğer bireyler kadar okuma-yazma biliyordu. Kur’ân-ı Kerim’i onun okuma-yazma bilmediğine referans olarak kullanmak uygun değildir. Çünkü Kur’ân, Hz. Peygamber’in okuma-yazma bilmediğine değil, vahyin kaynağının o olmadığına vurgu yapmaktadır.

Kaynakça

Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Komisyon. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1996.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu’l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Câbirî, Muhammed Âbid, *Kur’ân’a Giriş*, çev. Muhammed Çoşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.

⁷⁸ Furkân: 25/5.

⁷⁹ Nahl: 16/103.

- Caetani, Leon, *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid Yalçın. İstanbul: Tannin Matbaası, 1924.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve'Tebyîn*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2014.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Demil, Emine, "Ümmî Kavramı ve Hz. Muhammed'in (S.A.V) Ümmiliği". *İlhiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 7 (2017): 91-123.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Fîrûzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Hafâcî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Şerhu's-Şifâ*. basım yeri ve tarihi yok.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hişâm, Abdülmelik, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*. Kahire: Dâru İbn Kesîr, ts.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Kitâbü'l-Meğâzî*. tah. Muhammed Hamidullah. Konya Hayra Hizmet Vakfı, 1981.
- İbn Kesîr, Ebu'l- Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1994.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mmukerram, *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İbn Nedîm, *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz b. Musa b. İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*. çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.

- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, "Ümmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Ahmed Asrar. İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Alâ, *Tefhîmü'l-Kurân*, çev. Komisyon. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Müslim, Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Önkâl, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Ümmiliği". *Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 2 (1986): 249-262.
- Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kurân*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Rızâ, Muhammed, *Muhammed*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2003.
- Suyûtî, Celâlüddin Ebu'l-Fazl Abdurrahman, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1993.
- Şâhin, Abdu's-Sabûr, "Hz. Muhammed Okumayı ve Yazmayı Biliyor muydu?". çev. Tayyar Altıkulaç. *Diyanet İlmi Dergi* 12, sayı 4 (1973): 195-200.
- Şen, Ziya, "Kur'ân'da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmiliği". *İslâmî İlimler Dergisi*, sayı 2 (2006): 203-218.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili* İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, İ 1979.

Yılmaz, Muhammed, *İbadete Karşı Toplumsal Tavrılar Ankebût Süresi Örneği*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Yüksel, Ahmet Turan, "Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber". *Diyanet İlmi Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed-Özel Sayı- 2. baskı (2003): 137-148.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.